

РОЗДІЛ 2. МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЕСТЕТИКО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Педагогічна діяльність — це складова цілісної системи професійної діяльності, що має соціономічний характер і реалізується як рефлексивне управління фахівця у галузі освіти процесом самостійної діяльності учнів чи студентів з учіння, виховання та розвитку їхньої особистості. Це — мета-діяльність, надбудована над вільною й, до певної міри, автономною діяльністю інших суб'єктів педагогічного процесу¹. У зв'язку з цим її ефективність та якість визначальною мірою залежать від мотивації й власної активності цих суб'єктів, а їхні мотиви й зусилля у свою чергу зумовлюються їх зацікавленістю та психологічною комфортністю в ході організації педагогічної взаємодії.

Створення такої сприятливої (а у її найвищому вияві — фасилітативної) атмосфери взаємодії педагога з вихованцями залежить від внутрішнього, морального та естетичного змісту його особистості, який об'єктивується в його дії, надаючи їй характеру або краси педагогічної дії, що є ознакою педагогічної майстерності, або потворності цієї дії, що свідчить про професійну неспроможність педагога й призводить до професійного вигорання його самого та виникнення дидактогенії в його учнів.

Зважаючи на це, в сучасній педагогіці посилюється увага не лише до аксіологічних, телеологічних й технологічних аспектів педагогічної дії, а й до її естетичних та етичних засад, адже саме завдяки їм педагогіка набуває значення «високого мистецтва навчання і виховання»².

Фундаментальне значення педагогічної дії для функціонування усіх освітніх інститутів полягає, на нашу думку, в тому, що, по-перше, вона є найменшим і найважливішим елементом діяльності, без якого унеможливиться сама ця діяльність (недаремно ж апостоли проповідували, що «віра без діл — тобто без відповідних їй дій (розрядка автора) — є мертвою»).

По-друге, дія є способом об'єктивації сутності речей, явлення цієї сутності світу. Можна говорити багато правильних і красивих слів, позиціонувати себе певним чином, а вчиняти зовсім протилежно до того, що проголошується. Один з таких прикладів знаходимо знову ж таки у Святому Писанні, коли Христос, розуміючи фальшиве, напускне благочестя фарисеїв, звертається до єврейського народу

¹ Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. — [3-тє вид., допов. і переробл.]. — К.: СПД Богданова А. М., 2008. — 376 с. — С. 17-19.

² Педагогическая энциклопедия / гл. ред. И. А. Каиров. — М.: Сов. энциклопедия, 1965. — Т. 2. — 911 с.

зі словами: «Те, що вони вам говорять, виконуйте, по справах же їхніх не чиніть».

По-третє, якщо педагогічну діяльність можна схарактеризувати у педагогічній теорії за допомогою узагальнюючих підходів і теоретичних положень, які задають певну модель, еталон цієї діяльності й розповсюджуються на усю педагогічну систему, різні сфери педагогічної науки і практики, то педагогічна дія завжди є індивідуальною й неповторною, а отже, кожен педагог здійснює педагогічну діяльність по-своєму, хоча й користується при цьому загальними теоретичними і методичними засадами. Причому, серед освітян став крилатим вислів: «усі погані педагоги – погані однаково, а всі гарні – гарний кожен по-своєму».

Наголошуючи на домінуючій ролі в педагогіці не лише педагогічної теорії, доступної в основному науковцям, а передусім, педагогічної практики, дії, яку щоденно режисує й реалізує педагог, академік І. А. Зязюн обстоює фундаментальне значення у педагогічній майстерності естетичної і етичної педагогічної дії.

Зумовлюючи собою зміст, особливості розгортання та ефективність розв'язання будь-якої ситуації людського буття, дія відіграє визначальну роль у вихованні. Адже, якщо батьки чи педагоги, виховуючи дитину, говорять їй правильні речі, а самі діють усупереч цьому, то дитина засвоє не досвід слів, інформації, знань, а досвід дій, вчинків. І тоді в її свідомості породжується подвійний стандарт: одне декларувати, проголошувати – інше робити у реальному житті. Негативні, а нерідко й руйнівні наслідки цього ми спостерігаємо і в зовнішній, світовій політиці, і у внутрішній політиці, й в інших сферах суспільного життя.

Вважаємо, що змінити такий порядок речей можна за умови, якщо виховувати підрастаюче покоління без подвійних стандартів, тобто формувати таку особистість, у якої слово не розходиться з ділом, її діями. І в цьому зв'язку головна роль належить вітчизняним закладам освіти, незалежно від типу і рівня акредитації, оскільки саме у них відбувається соціалізація, особистісне і професійне становлення майбутнього громадянина нашої держави, підготовка фахівця, який розбудовуватиме її і зміцнюватиме її авторитет у світі.

Покладаючись в основу педагогічного процесу й педагогічної взаємодії, педагогічна дія стає способом об'єктивації педагогічного задуму викладача і детермінантою формування системи зумовлених нею дій як в нього самого, так і в його вихованців. Але оскільки дія, за визначенням, є фізичним докладанням праці, то це означає, що вона вимагає від педагога, який хоче її здійснити, певного напруження сил. Адже якщо обговорювати педагогічні проблеми, планувати процес їх вирішення, але при цьому нічого не робити, то усі ці теоретичні викладки будуть марними.

А досягти максимального напруження сил можливо за двох умов: або коли людина відчуває моральний обов'язок щодо їх здійснення (і тоді вона сама пересилиє себе й примушує щось робити), або, коли вона має сильне бажання це робити, навіть усупереч заборонам і обмеженням, що досить точно відображено в російському прислів'ї «охота пуще неволи».

Ці аспекти, власне, і є, на нашу думку, головними естетичними і етичними механізмами самодетермінації майстерної педагогічної діяльності.

Найважливішим критерієм ефективності цієї діяльності виступає краса педагогічної дії, оскільки краса володіє могутньою силою приваблювати до себе людину. Як влучно зазначив Лопе де Вега, «сила долає силу, краса перемагає усіх». Саме тому людина завжди тягнеться до краси, у чому б вона не виявлялася.

Водночас сама краса може мати різні модальності: бути холодною, пристрасною, згубною, беззахисною, жертвовною тощо. Тобто у красі естетичний аспект завжди поєднується з етичним.

«Прекрасне пробуджує добре», — зазначав К. Д. Ушинський. — «Збудить у людини ширій інтерес до всього корисного, високого й морального — і ви можете бути переконаними, що вона на все життя збереже людську гідність»³. Саме це, напевне, мав на увазі й Ф. М. Достоевський, коли проголошував, що краса врятує світ.

Краса педагогічної дії є найвагомішою причиною того, що педагогіка вважається водночас наукою і мистецтвом. У такому розумінні вона забезпечує цілісність формування особистості, оскільки «науково-мистецька» педагогічна дія спрямована водночас на усі три сфери особистості: інтелектуальну, афективну і вольову.

Подібність педагогічної дії до мистецької, зокрема, риторичної, виявляється в тому, що обидві вони будуються на основі триєдності *логосу–етосу–пафосу*.

Логос передбачає культуру оперування поняттями, судженнями, висновками й аргументами. Етос — моральні якості митця й педагога, що створюють їхній позитивний імідж і дають їм моральне право представляти свої ідеї у мистецькому творі, виступі чи зреалізовувати їх у педагогічній взаємодії. Пафос — це вміння митця й педагога впливати на естетичні емоції й почуття глядачів, слухачів і відповідно — учнів, викликаючи в них естетичне задоволення й емоційне піднесення.

Стосовно мистецької й педагогічної дії ця триада категорій співвідноситься відповідно з триадами *Інтелект — Воля — Афект* та *Логіка — Етика — Естетика*, що зумовлюють класичну триєдність *Істини — Краси — Добра*. Кожна з цих категорій має своє наповнення.

³ Ушинський К. Д. Вибрані пед. твори : у 2-х т. / К. Д. Ушинський ; за ред. В. М. Столетова. — К. : Рад. школа, 1983. — С. 406–407.

Так, триада *Інтелект — Логіка — Істина* містить у собі достовірне *знання*, що не підлягає сумніву і є безвідносним ідеалом. Недаремно говорять, що правда в кожного своя, а істина одна.

Триада *Воля — Етика — Добро* акцентує увагу на *обов'язку, відповідальності й гуманності* особистості й дії педагога.

Триада *Афект — Естетика — Краса* охоплює передусім *емоції, почуття й переживання* людини, які виступають зумовлюючими чинниками й спонуканими до діяльності.

Для педагогічної дії єдність цих категорій є принципово важливою, адже, якщо навчальний заклад, як зазначив П. Д. Юркевич у своїй «Філософії серця», дав вихованцям «уміння знати без здатності переживати, а завдяки переживанням — співчувати», то він дав їм «світло без тепла», через що їхні знання будуть використані лише як засоби для задоволення самолюбства, а не для суспільного блага, щастя й удосконалення людей, оскільки світ відкривається, робиться близьким людині не через знання, а через її серце, через емоції і почуття⁴.

На необхідності збереження цієї єдності наголошував також В. О. Сухомлинський, який зазначав, що «без емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток особистості. Подив перед прекрасним розковує навіть пасивних. В емоційному забарвленні думки — джерело бажання вчитися»⁵. Видатний педагог-гуманіст говорив: «Здається, прямий шлях: знання учителя — знання учня. Ні — краще так: «Знання учителя — почуття учителя — почуття учня — знання учня» — так буде коротшим шлях».

Крім того, саме завдяки емоційному впливу педагогічної дії забезпечується такий її результат, що зближує її з мистецькою дією, як післядія. Чим сильніше твір мистецтва вразив особистість і вплинув на її свідомість та підсвідомість у процесі естетичного сприймання, тим більш сильною й тривалою буде його післядія. Так само відбувається і з педагогічною дією, яка через педагогічний вплив, що справляє сильне враження на особистість вихованців, спонукає їх до наступних самостійних дій, перетворюючи процес навчання — на учіння, самонавчання; виховання — на самовиховання; розвитку — на саморозвиток і т.д. Адже ми знаємо, що процес навчання унеможливується без самостійного учіння учня. Тим більше, виховання і розвиток, які, по суті, є процесами створення умов і мотивації вихованців до самовиховання й саморозвитку. Не випадково ж А. Дістервег зазначав, що освіта і розвиток нікому не можуть бути нав'язані

⁴ Юркевич П. Д. Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / П. Д. Юркевич // Юркевич П. Д. Вибране. — К.: Абрис, 1993. — С. 73–114. — С. 85.

⁵ Сухомлинский В. А. «Не только разумом, но и сердцем...»: сб. ст. и фрагментов из работ / В. Сухомлинский / сост. и авт. предисловия Л. В. Голованов. — [2-е изд.] / — М.: Мол. гвардия, 1990. — 139 [5] с. — С. 106.

чи повідомлені. Кожен, хто бажає до них долучитися, може зробити це лише власними зусиллями. Ззовні він отримує тільки поштовх.

Щоб досягти такої сили впливу власної педагогічної дії на вихованців, педагог сам має бути естетично виразним, тобто бути *педагогом-артистом* (І. А. Зязюн), майстром своєї справи, який виконує її на найвищому — мистецькому рівні.

Оскільки існування мистецького твору уможливорюється завдяки забезпеченню триєдності *поезису — мімезису — техне*, то ці ж поняття стають визначальними й при характеристиці майстерності педагогічної дії: поезис як задум, ідея мистецького твору, що, екстраполюючись у педагогічну площину, трансформується у *педагогічний задум*; утілення мистецького задуму в життя, його представлення, достовірність (мімезис) реалізується у педагогічній діяльності як *педагогічна дія*, яка відбувається і може спостерігатися; техне (за визначенням — те, що сприяє реалізації твору) співвідноситься, на нашу думку, з поняттям *педагогічної техніки*, яка допомагає викладачеві найкращим з можливих способом реалізувати певну навчальну чи виховну ідею у процесі педагогічної взаємодії з вихованцями.

Єдність педагогічного задуму, педагогічної дії й педагогічної техніки виступає основою педагогічної діяльності і надає їй ознак педагогічного мистецтва, в якому розкривається краса педагогічної дії й реалізується неповторна творча індивідуальність педагога-майстра та його вихованців.

Отже, естетичні та етичні засади педагогічної діяльності задають ті ціннісні координати, у межах яких вона набуває якості краси педагогічної дії, що стимулює неперервне особистісне і професійне зростання як учнів і студентів навчальних закладів різних типів і рівні акредитації, так і самих викладачів цих закладів, а також зумовлює усвідомлення ними себе не лише як предметників, що мають «вичитати» зміст певної навчальної дисципліни й уміти перевірити якість її засвоєння учнями чи студентами, але і як педагогів-майстрів, які прагнуть стати для своїх вихованців учителями життя, залишити яскравий і незабутній слід у їхніх душах і показати їм шлях до особистісної й професійної самореалізації.

Олена Отич,

*д-р пед. наук, проф., заступник д-ра з наук. роботи
Ин-ту пед. освіти і освіти дорослих НАПН України*